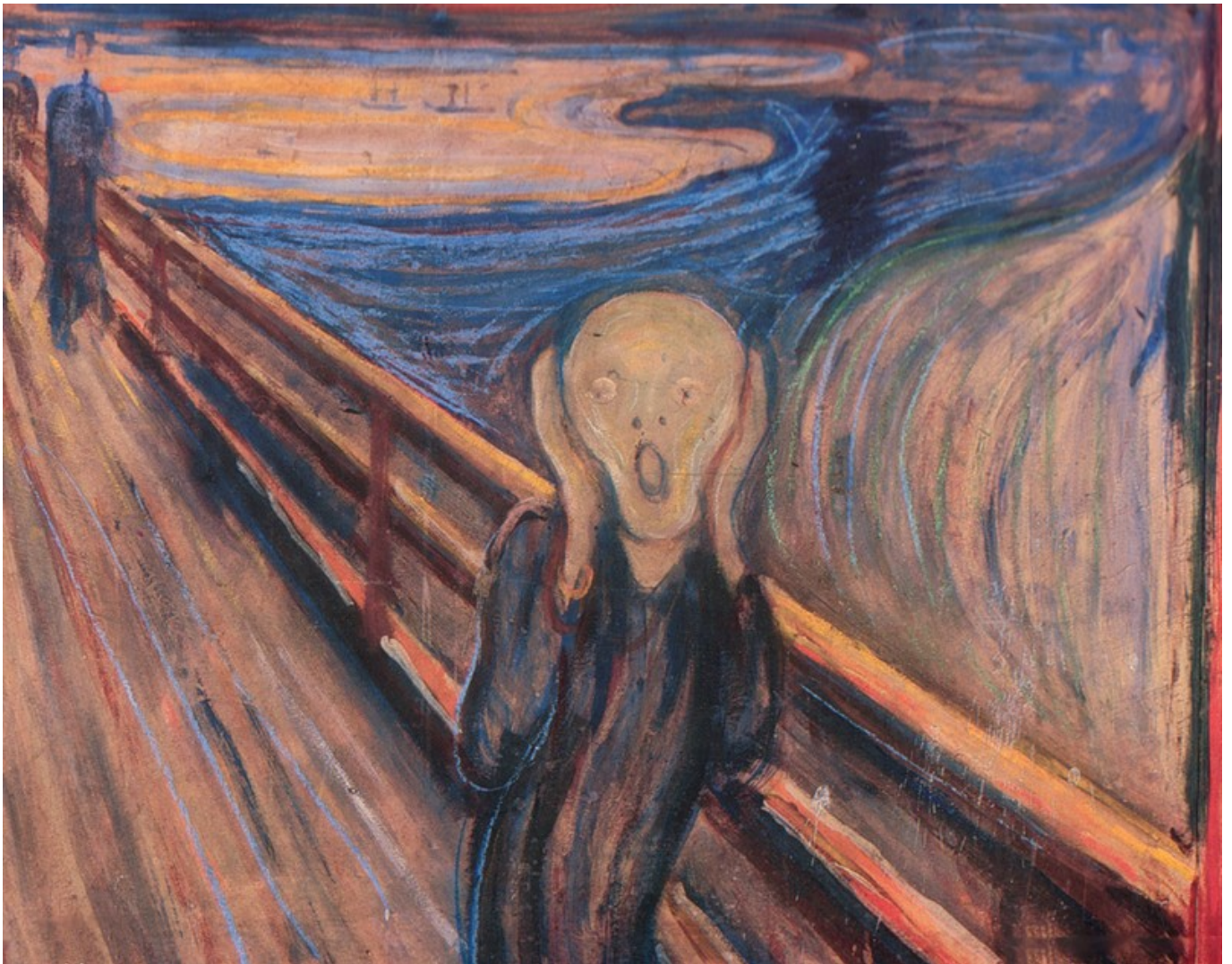

Εξπρεσιονισμός: Το στυλ του βάθους και της ορμής (Ηλίας Λιαμής, δρ. Θεολογίας, Καθηγητής Μουσικής, Πρόεδρος της Συνοδικής Υποεπιτροπής Καλλιτεχνικών Εκδηλώσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Χωρίς αμφιβολία, ο 20ός αιώνας έφερε εξελίξεις σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, με τόση πυκνότητα, όση δεν είχε παρουσιαστεί ποτέ ξανά στην ανθρώπινη ιστορία. Ο χώρος της Τέχνης δεν ήταν δυνατόν να μην επηρεαστεί από το φαινόμενο αυτό.

Τρεις είναι οι βασικοί παράγοντες που επηρέασαν τις εξελίξεις στην κοινωνία, την

πολιτική, την διανόηση, την Τέχνη, την παιδεία αλλά και τη διαμόρφωση της ψυχοσύνθεσης του απλού ανθρώπου του 20ού αιώνα.

Πρώτος παράγοντας ήταν η ραγδαία και πρωτόγνωρη πρόοδος των τεχνολογικών εξελίξεων. Η παρουσία της τεχνολογίας σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, αύξησε την αυτοπεποίθηση του ανθρώπου και τον ώθησε να οραματιστεί έναν κόσμο, στον οποίον οι μηχανές θα λύνουν όλα τα προβλήματα. Ο άνθρωπος ένιωθε ως ο απόλυτος κυρίαρχος των εξελίξεων, ικανός να εγκαθιδρύσει έναν επίγειο παράδεισο χωρίς υπερβατικές θεϊκές επεμβάσεις. Άμεση συνέπεια του γεγονότος αυτού ήταν η ρήξη ή, στην καλύτερη περίπτωση, η ευγενική εγκατάλειψη όλων των δομών και των έργων της παραδοσιακής κοινωνίας. Ο άνθρωπος του 20ού αιώνα, ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του, κοιτάει τον ουρανό με αλαζονεία και ρίχνει γάντζους για να κατεβάσει τους κάθε λογής θεούς από τους θρόνους τους.

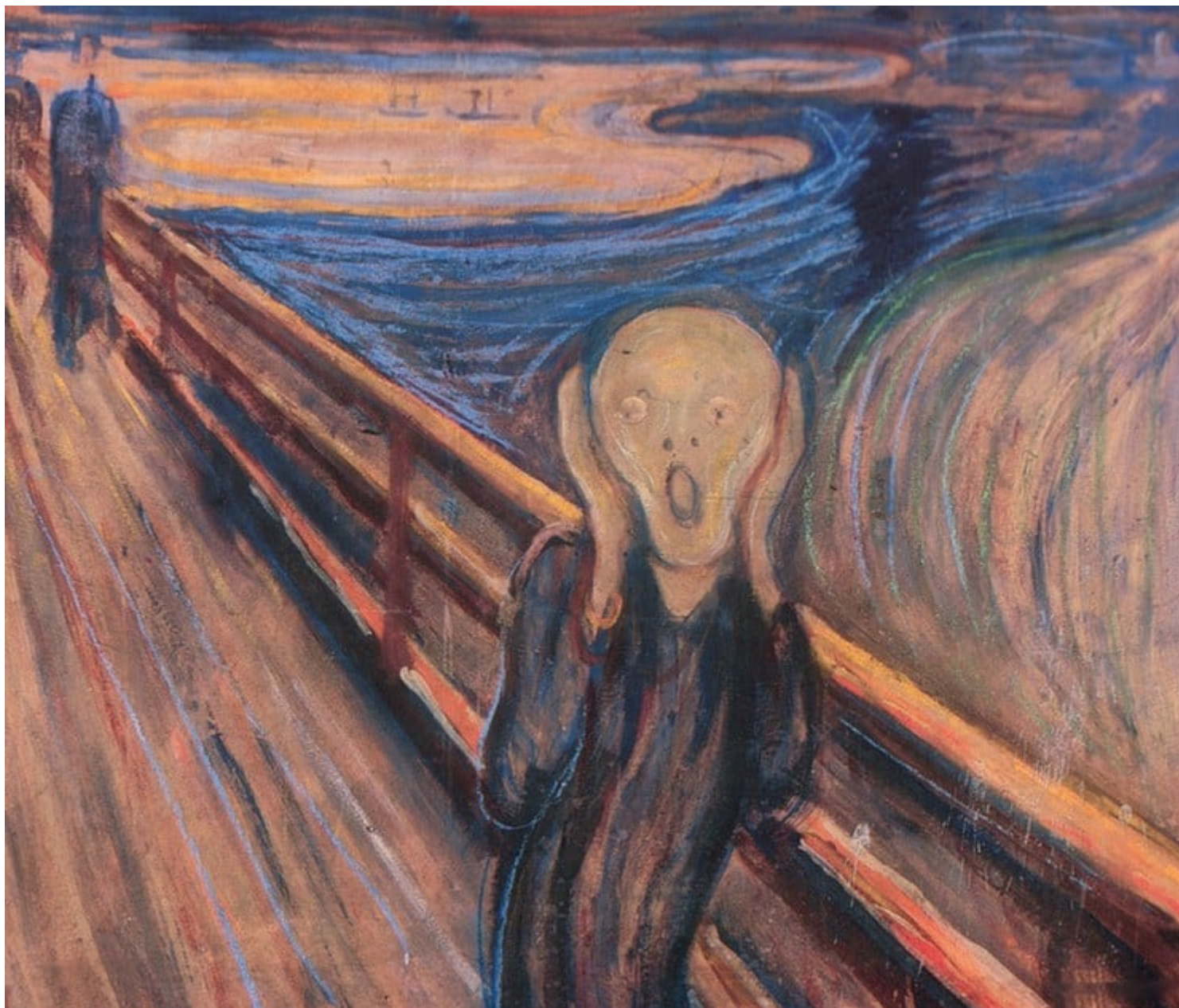

Δεύτερος παράγοντας ήταν η ριζική αλλαγή των κοινωνιών με βασικό χαρακτηριστικό τη δημιουργία των μεγάλων αστικών κέντρων και την δημιουργία της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Η δημιουργία των μεγάλων βιομηχανικών μονάδων έγινε η αιτία προσέλευσης τεράστιων πρώην αγροτικών πληθυσμών στα μεγάλα αστικά κέντρα, προκειμένου να επιβιώσουν με, κατ' αρχάς, ένα μικρό εργατικό μεροκάματο, αλλά και με τον κρυφό πόθο να ανέβουν τα σκαλιά στην νέα κοινωνική ιεραρχία και να διεκδικήσουν μερίδιο του άφθονου πλούτου που παράγουν πλέον οι μηχανές. Προς το παρόν όμως επιβίωναν μέσα σε άθλιες συνθήκες, με ανύπαρκτες κοινωνικές υπηρεσίες, παντελώς αδύναμοι να αμυνθούν στην διάθεση της νέας άρχουσας τάξης για όλο και μεγαλύτερη παραγωγή.

Μοιραία, οι κοινωνικές εκρήξεις κάνουν την εμφάνισή τους. Τις μέχρι πρότινος συγκρούσεις των κρατών θα αντικαταστήσουν τώρα συγκρούσεις στους δρόμους των μεγάλων πόλεων της Ευρώπης και της Αμερικής με έντονο ταξικό χαρακτήρα.

Τρίτος παράγοντας ήταν η ανάδειξη του πολίτη ως βασικού παράγοντα των εξελίξεων, μέσω της δυνατότητάς του να καταναλώνει και της επιθυμίας του να συμμετέχει. Ο μέσος Ευρωπαίος πολίτης αρχίζει να αποκτά επίγνωση της ισχύος του, εκμεταλλευόμενος τις δυνατότητες για υψηλού επιπέδου μόρφωση και προσοδοφόρα επιχειρηματικότητα, γεγονός που του έδωσε τη δυνατότητα να μοιραστεί, έστω και σε πιο περιορισμένο βαθμό, τις μέχρι πρότινος αδιανόητες για τον απλό άνθρωπο απολαύσεις της ζωής, προορισμένες μόνον για τους ευγενείς.

Παράλληλα, μία νέα εξέλιξη επηρέασε τον τρόπο με τον οποίον ο μέσος άνθρωπος είδε τον εαυτό του και την κοινωνία: Η εμφάνιση της ψυχολογίας του βάρθους. Αυτή ήταν που απεκάλυψε έναν, μέχρι τώρα, απρόσιτο και αχαρτογράφητο χώρο της ανθρώπινης ύπαρξης. Τα πορίσματα του ιδρυτή της Ζίγκμουντ Φρόυντ άνοιξαν ένα παράθυρο στα σκοτεινά υπόγεια του υποσυνείδητου, μέσα από το οποίο έγινε ορατό ένας τρομακτικός αλλά και συναρπαστικός κόσμος, που έφτασε πλέον ο καιρός να βγει στην επιφάνεια και να εκφραστεί. Επρόκειτο για έναν κόσμο που δεν υπόκειται στις παρελθοντικές μεθόδους αναλύσεως και μετρήσεως. Αόρατες δυνάμεις με απρόβλεπτες προεκτάσεις εμφανίζονται πλέον ως βασικοί συντελεστές διαμόρφωσης των προσωπικών αλλά και κοινωνικών εξελίξεων. Οι διαπιστώσεις αυτές συγκλονίζουν την φιλοσοφία, την ιστορική ανάλυση, την πολιτική, την επικοινωνία και φυσικά την Τέχνη.

The Scream (1893)-Edvard Munch

Η Τέχνη, αμέσως και με εντυπωσιακή αμεσότητα, προσέλαβε τα νέα δεδομένα και εκφράστηκε ανάλογα. Κατ' αρχάς, υιοθέτησε πλήρως την τάση εγκατάλειψης όλων των παραδοσιακών κανόνων και μορφών της. Με τον ίδιον άμεσο τρόπο επηρεάστηκε από τους νέους εντατικούς ρυθμούς μιας ζωής συντονισμένης στον παλμό των μηχανών αλλά και από τις ψυχικές εντάσεις των νέων κοινωνικών και υπαρξιακών- ψυχολογικών συγκρούσεων. Τέλος, ο καλλιτέχνης του 20ου αιώνα αισθάνθηκε πλήρως απελευθερωμένος από την κοινωνική κριτική και έθεσε ως απόλυτο κριτήριο στην Τέχνη του τον υποκειμενισμό του άλλα και την μεγάλη δίψα του για πρωτοτυπία.

Πρώτο μεγάλο κίνημα καλλιτεχνικής πρωτοπορίας είναι ο Εμπρεσιονισμός. Αναπτύχθηκε στη Γαλλία και, αν και αμφισβήτησε ευθέως νόμους και τάσεις της

παραδοσιακής Τέχνης, δεν αποκόπηκε εντελώς από αυτή. Το καλλιτεχνικό όμως ρεύμα που διέρρηξε πλήρως τους δεσμούς του με κάθε τι το παραδοσιακό ήταν ο Εξπρεσιονισμός.

Ο Εξπρεσιονισμός γεννήθηκε και αυτός στη Γαλλία και είχε ως πρώτη έκφραση την ζωγραφική, όπως και ο Ιμπρεσιονισμός. Ο τόπος όμως, όπου εξελίχθηκε και κυριάρχησε πλήρως ήταν η Γερμανία του '10 και του '20. Για να κατανοήσει κανείς όσο το δυνατόν περισσότερο το υπόβαθρο του Εξπρεσιονισμού, πρέπει να γνωρίζει πως οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της Γερμανίας κατά την περίοδο αυτή δεν έχουν καμία σχέση με τις αντίστοιχες Γαλλικές. Η Γερμανική κοινωνία βιώνει με τον πιο οδυνηρό τρόπο τις συνέπειες της ήττας της στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η εξαθλίωση, η διάλυση των οικογενειών και των κοινωνιών, το ανύπαρκτο όραμα και η μέγγενη της πίεσης των νικητών συμμάχων έχουν δημιουργήσει εκρηκτικές ψυχικές και κοινωνικές εντάσεις. Στο περιβάλλον αυτό ο Εξπρεσιονισμός έρχεται να εκφράσει με αμεσότητα και χωρίς φτιασίδα την εσωτερική ένταση και τα πάθη του ανθρώπου.

Η καλλιτεχνική έκφραση, αγανακτισμένη από την χρεοκοπία της παραδοσιακής κοινωνίας, μοιάζει να ανατρέχει στο ξεκίνημα της ανθρώπινης ιστορίας και με τρόπο πρωτόγονο και βίαιο επιδιώκει να φέρει στο φως τις πιο αθέατες, ορμητικές και ακατέργαστες υπαρξιακές δυνάμεις, αναζητώντας κάποιο στέρεο έδαφος για να χαράξει μια καινούργια πορεία. Δεν σταματά όμως εκεί. Αναλαμβάνει συγχρόνως και μια ιδιότυπη πολιτική παρέμβαση, κατακεραυνώνοντας και γελοιοποιώντας τις αξίες της καθεστηκυίας τάξης της Ευρώπης των περασμένων αιώνων καθώς και τους φορείς τους. Ο εξπρεσιονιστής καλλιτέχνης ακούει για την ανάγκη συμμετρίας της μορφής, την ανάγκη ισορροπίας του καλλιτεχνικού έργου, την ανάγκη ανάδειξης των αιώνιων και απαρασάλευτων νόμων μέσω της Τέχνης και καγχάζει. Γι' αυτόν προέχει η έκφραση των συγκρούσεων και η φανέρωση της ασύμμετρης βίας και του απροσδιόριστου που διέπει την ανθρώπινη ύπαρξη και τους νόμους της ανθρώπινης ιστορίας. Πολίτες και Εξπρεσιονιστές καλλιτέχνες τραβάνε μπροστά με ορμή προς μια ιδεαλιστική κατάσταση ενός νέου κόσμου που παραμένει απροσδιόριστος, διαρκώς όμως σκοντάφτουν σε οικτρές διαψεύσεις, που τις δημιουργούν, η ανισότητα και η απύθμενη διαρκής ροπή για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη υλική απόλαυση. Ο άνθρωπος στενάζει, οι ανθρώπινες κοινωνίες στενάζουν, ο πλανήτης ολόκληρος αρχίζει να στενάζει και η Τέχνη αναλαμβάνει να κάνει τον στεναγμό αυτόν ήχο, λόγο και εικόνα.

Άρνολντ Σένμπεργκ

Στην ζωγραφική, η γραμμές και τα χρώματα χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν πρωταρχικά συναισθήματα και το ενδότερο «είναι». Το αντικείμενο παραμορφώνεται εντελώς. Έτσι κι αλλιώς, τα φαινόμενα δεν λένε την αλήθεια. Η Τέχνη προχωρά σε σκοτεινούς διαδρόμους, στους οποίους κάποιες στιγμές λάμπουν οι αστραπές των προσωπικών συγκρούσεων και οι εκρήξεις των πεδίων των κοινωνικών μαχών. Σε λίγο θα ηχήσουν και οι βροντές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Στην μουσική, εξίσου ριζικές είναι οι ρήξεις με τις παραδοσιακές μορφές, τους κανόνες της αρμονίας και την ακρίβεια του ρυθμού. Τα έγχορδα, ως τα κατεξοχήν όργανα της μελωδίας, δεν αρκούν πλέον και χάνουν τον πρωταγωνιστικό τους ρόλο. Τη θέση τους παίρνουν τα κρουστά με τους ξέφρενους ρυθμούς τους και την πολυρρυθμία.

Χαρακτηριστική περίπτωση των μουσικών αυτών τάσεων αποτελεί το έργο του Άρνολντ Σένμπεργκ. Ο Γερμανός αυτός συνθέτης υπήρξε πρωτοπόρος της ατονικότητας, δηλαδή της καταργήσεως του πιο βασικού νόμου της παραδοσιακής μουσικής, που θέλει μία νότα, την τονική νότα, να αποτελεί την βασική ανάγκη και τον προορισμό κάθε μουσικής σύνθεσης. Κανένας πλέον συνδυασμός μουσικών φθόγγων και καμιά συγχορδία δεν είναι απαράδεκτη. Όλα τα εκφραστικά μουσικά μέσα είναι θεμιτά, προκειμένου να εκφράσουν τις νέες εσωτερικές και κοινωνικές καταστάσεις. Ο ακροατής εκδιώκεται βίαια από την ασφάλεια που του δημιουργούσαν οι μελωδίες και οι γλύκες αρμονίες της παλαιάς μουσικής. Με την ίδια βιαιότητα εισέρχεται τώρα στην ψυχολογική αβεβαιότητα και κάθε στιγμή αναρωτιέται: «Τι θέλει τώρα να μας πει ο συνθέτης;»

Το ακουστικό αυτό χάος είχε αναμφίβολα μία γοητεία. Όπως όμως σε κάθε

υπαρξιακή χαοτική κατάσταση ο άνθρωπος αντιδρά και αναζητά έστω και μία στοιχειώδη τάξη για να συνεχίσει να πορεύεται, έτσι και στην μουσική, ο ίδιος ο Σένμπεργκ αναζήτησε μία καινούρια μουσική τάξη. Η ανάγκη αυτή γέννησε τον Δωδεκαφθογγισμό.

Νίκος Σκαλκώτας

Το μουσικό αυτό σύστημα διέπεται από έναν απλό, αλλά και απόλυτο κανόνα: Καμία νότα δεν θα εμφανιστεί σε μία μελωδία πριν παρουσιαστούν οι υπόλοιπες 11. Δεν υπάρχει πια η «βασίλισσα» τονική νότα. Όλες πλέον οι νότες έχουν την ίδια βαρύτητα. Ο συνθέτης είναι εκείνος που επιλέγει την σειρά των 12 φθόγγων, την οποία θα διατηρήσει σταθερή καθ' όλη την διάρκεια της συνθέσεως. Εξαιτίας αυτής της διαδικασίας, το σύστημα ονομάστηκε και «Σειραϊσμός». Θα αναρωτηθείτε βέβαια, ποιες είναι οι 12 αυτές νότες. Πρόκειται για τις επτά γνωστές μας νότες (ντο ρε μι φα σολ λα σί) μαζί με τις ενδιάμεσες νότες (υφέσεις, διέσεις) που διαιρούν την κλίμακα σε 12 ημιτόνια. Ο συνθέτης Άρνολντ Σένμπεργκ, σύμφωνα με δήλωσή του ιδίου, ήταν βέβαιος πως είχε ανανεώσει την μουσική για τα επόμενα 100 χρόνια. Το πολύ ενδιαφέρον είναι πως ο ίδιος συνθέτης θεωρείται κορυφαίος στον Εξπρεσιονισμό, αλλά εξίσου κορυφαίος και σε μια τάση επιστροφής σε μία μουσική κατάσταση που διέπεται από κανόνες και ισορροπία, μια τάση που πήρε τον όρο «Νεοκλασικισμός».

Με βάση το δωδεκαφθογγικό σύστημα ή αλλιώς «σειραϊσμό», συνέθεσε κι ένας κορυφαίος Έλληνας συνθέτης, ο Νίκος Σκαλκώτας. Αν και έζησε μια ζωή στην αφάνεια, το μεγάλο του ταλέντο αναγνωρίζεται πλέον παγκοσμίως, ενώ τα έργα του αποτελούν κορυφαία δείγματα της μουσικής πρωτοπορίας του 20ού αιώνα. Παρά τις λαμπρές του σπουδές και την εργατικότητα του, παρέμεινε, λόγω χαρακτήρα, μακριά από την δημοσιότητα και την διεκδίκηση της θέσης που του άρμοζε, με αποτέλεσμα, τα έργα του να μην έχουν καταγραφεί πλήρως. Το 2019 αποτελεί επέτειο των 70 χρόνων από τον θάνατό του, αλλά και ευκαιρία να γίνει περισσότερο γνωστός στο ευρύ κοινό. Πρόκειται για μια αναγνώριση, έστω μετά θάνατον, της μεγάλης προσφοράς του.

Ως συμπέρασμα:

Η Τέχνη δεν υπόκειται σε ηθικές αξιολογήσεις. Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να χαρακτηρίσουμε τον Εξπρεσιονισμό ως το μουσικό εκείνο ρεύμα που εξέφρασε τα υπαρξιακά και κοινωνικά αδιέξοδα του ανθρώπου του 20ού αιώνα. Από τότε μέχρι και σήμερα, ο πολίτης του Δυτικού κυρίως κόσμου, παραμένει μόνος και αποκομμένος από τα πνευματικά στηρίγματα του παρελθόντος, έχοντας να αντιμετωπίσει πρωτόγνωρες εσωτερικές και κοινωνικές συγκρούσεις. Η ελπίδα σε ένα φωτεινότερο μέλλον δεν έχει εκλείψει, μόνο που, δυστυχώς, μέχρι σήμερα, ένας τέτοιος προορισμός μοιάζει να μην βρίσκεται στο τέλος της διαδρομής που έχει επιλέξει. Μέχρι να βρεθούν πιο ελπιδοφόρες διαδρομές, η Τέχνη θα συνεχίσει να εκφράζει πληγές και οράματα, όπως έκανε ο Εξπρεσιονισμός στις αρχές του περασμένου αιώνα._